

Iva Lukežić

O dvama riječkim pučkim jezicima

dr. Iva Lukežić, Pedagoški fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak, Ur.: 25. lipnje 1993.

UDK: 808.62-087:805.0-08

U Rijeci su, u rasponu od barem 500 godina, sve do početka XX. stoljeća supostojala dva pučka jezika: fijumanski dijalekt talijanskog jezika i riječki čakavski idiom hrvatskog jezika.

U tekstu se razmatraju jezični mehanizmi koje su ti susjedski jezici razvili u međusobnu suživotu. Ti su mehanizmi omogućavali opstanak obaju jezika u istom gradu i istodobno isključivali međusobno potiranje. Tekst problematizira razloge iščeznuća tih dvaju jezika.

U Rijeci su još početkom trećeg desetljeća ovog stoljeća supostojala dva autohtona pučka jezika, različita i genetski i strukturalno, kojima je tijekom proteklih stoljeća komunicirao etnički dvojak puk ovoga grada. Ta su dva jezika trajala i opstajala u mijenama i smjenama službenih i uredovnih jezika i gotovo netaknuta bočnim dodirima jezika različitih ljudskih skupina koje su prošle kroz grad vođene obećanjima i mogućnostima koje im je grad nudio i pružao.

Ta su dva jezika sa stoljetnom protegom riječka čakavština i fijumanski idiom. Riječka je čakavština hrvatski idiom iz liburnijske skupine ekavskog dijalekta čakavskog narječja, a fijumanski je idiom jedan pojavni oblik talijanskog jezika, s osnovicom drugačijom od drugih talijanskih dijalekata, a koji je evolucija naknadno usmjerila prema venetskoj skupini dijalekata.

Nije moguće pouzdano odgovoriti koji je od tih dvaju jezika prvi, starosjedilački, a koji drugi, došljački jezik, jer su još uvijek nedovoljno poznati izvori za povijest Rijeke do konca XIII. stoljeća¹, pa se sve što se odnosi na to razdoblje nije odmaklo od pretpostavki.

¹ Lujko Margetić i u svojoj knjizi iz 1990. godine (lit. 18, str. 31) kaže o Tarsatici da je nakon IV. stoljeća "njezina kasnija povijest tamna".

Činjenica je da je Rijeka nikla na onom lokalitetu uz ušće Rječine na kojemu je u antici postojalo gradinsko naselje imenom Tarsatica, utemeljeno u predrimsko vrijeme. Podijeljena su mišljenja oko kontinuiteta tog naselja: po jednim ga nema već nakon V. stoljeća naše ere², drugi dopuštaju mogućnost njegovih ostataka u vremenu dolaska Slavena do kraja VI. i u VII. stoljeću³, treći navode njegovo razaranje početkom IX. stoljeća⁴, a četvrti po nekim indicijama zaključuju da je naselje moralo postojati i u X. stoljeću⁵. Isto su tako polarizirana i mišljenja o kontinuitetu romanskog stanovništva i njegova jezika na tom urbanom lokalitetu. Po jednim je on nedvojbeno prekinut budući da je grad slaveniziran, kroatiziran⁶. Drugi autori, upirući se na poznatu činjenicu da su Slaveni, u to vrijeme pripadnici ruralne i ratarske civilizacije, zaobilazili urbane strukture duž jadranske obale, podrazumijevaju kontinuitet romanskog stanovništva i njegova jezika i u Rijeci⁷ kao i u drugim uzmorskim gradovima koje su Slaveni poštediti u vremenu svoje ekspanzije na Jadran⁸. Ovoj tezi, međutim, ozbiljno proturiječi činjenica da fijumanski dijalekt ne pripada dalmatskoj grupi jezika kojoj bez izuzetka pripadaju govori autohtonog romanskog stanovništva uzmorskih gradova čiji kontinuitet od antike nije bio prekinut.

Bilo da su Hrvati zauzeli grad odmah po svom dolasku, bilo da su ga naseljavali postupno, intenzivnije ga napućuju od XIII. stoljeća nadalje, u vremenu

² Povijest Rijeke (lit. 19).

³ Povijest Rijeke (lit. 19).

⁴ Mišljenje se i hrvatskih i talijanskih autora (G. Depoli, B. Benussi) temelji na dokumentu u kojem se Tarsatica naziva "civitas maritima", uz koju je 799. godine poginuo furlanski markgrof Erik Strazburški, nakon čega je, u znak odmazde zbog tog čina, Karlo Veliki dao razoriti Tarsaticu

⁵ Ovo mišljenje iznosi i brani Lujo Margetić (lit. 18), temeljeći ga na izvornom dokumentu iz 996. godine kojim Oton III. akvilejskom patrijarhu potvrđuje (nepostojeću) biskupiju u Tarsatici, kao konkretan iskaz agresivnih planova prema hrvatskoj državi. O biskupiji je, naime (postojećoj ili nepostojećoj), mogao govoriti samo ako je postojao grad koji je toj biskupiji sjedište. Prema tome, "... Tarsatica je postojala još krajem X.st." (str. 34). Tek kad, međutim, Devinci od 1116. godine nadalje osvajaju područje od Plominskog zaljeva od Rječine, nagoviještene se agresivne aspiracije i ostvaruju. Tarsatičani se stoga prebacuju na drugu, lijevu obalu Rječine i za obranu od Njemačke osnivaju Trsat, koji se, zajedno s Grobnikom, prvi put spominje u dokumentima 1288. godine. U staroj je Tarsatici, misli Margetić, ostala tek pokoja ribarska i stočarska obitelj. Time se objašnjava činjenica da Tarsatici više nema traga u Edrisievu Zemljopisu iz sredine 12. stoljeća.

⁶ Upišući se na dokumente s konca 6. i početka 7. stoljeća koji javljaju o nadiranjima Avara i pomoćnih im slavenskih četa, o njihovim upadima u Dalmaciju, te o prolazima slavenskih četa cestom Senia-Tarsatica i dalje preko Učke na osvajanje velikog dijela Istre, Margetić zaključuje: "Svi liburnijski gradovi ubrzo se posve slaviziraju tako da je stari romanski dalmatinski jezik kojim su stanovnici govorili posve nestao i jedva mu nalazimo traga u toponimima" (lit. 18, str. 32). Dakle, u vrijeme slavenskog osvajanja "Tarsatica nije uništena već je nastavila živjeti u novim uvjetima i novim okolnostima" (str. 32), odnosno: "...Tarsatica je i područje zapadno od nje do Plominske drage bilo u to doba nesumnjivo u hrvatskoj državi" (str. 33).

⁷ G. Depoli: "...talijanski riječki dijalekt, za koji mi držimo da je autothona podrijetla" (lit. 11, str. 276). Margetić, međutim, drži: "Stanovnici kasnoantičke Tarsatice govorili su vulgarnim latinskim jezikom koji se u ranom srednjem vijeku slabljenjem komuniciranja s ostalim područjima postepeno razvijao u poseban govor. Taj govor je morao biti srodan istroromanskom i dalmatskom, osobito krčkoromanskom tzv. veljotskom govoru (...) na području Rijeke izgubio se gotovo svaki trag tog starog romanskog govora. Riječki dijalekt talijanskog jezika 'fijumanski' pod snažnim je utjecajem venecijanskog govora i nema karakteristike koje bi ga mogle povezati sa starim romanskim govorom stanovnika Tarsatice a riječki toponimi su slavenskog podrijetla ili ih je slavensko pučanstvo preuzelo kao sastavni dio općeg čakavskog govora." Nadalje: "Fijumanski govor nastao je tek mnogo kasnije pod snažnim utjecajem venecijanskog govora" (str. 36).

⁸ Primjerice, S. Samani (lit. 20, str. 8), pozivajući se na konkluzije Laura Decarlia (*Origine del dialetto veneto istriano*, Edizioni il Canto del Cigno, Trieste 1976).

kad on postaje sjedištem nove vlasti, kad se grade fortifikacije i formira novo urbano jezgro u kojem se otvaraju šanse za život i Hrvatima čakavcima iz okolice, ali i drugima⁹.

Sačuvani dokumenti iz XV. stoljeća svjedoče o prevlasti Hrvata u imenima i pučana i ljudi od vlasti, hrvatska su imena svećenika, misa se služi hrvatskim jezikom, hrvatska je izvorna gradska toponomija, u uporabi je hrvatsko pismo glagoljica. Rijeka je u to vrijeme nedvojbeno hrvatska. Romanski je etnički i lingvistički element slabo zastupljen. Slika se bitno mijenja nakon XV. stoljeća prilikom doseljnika, pomoraca i trgovaca, posebno iz italjskih strana. To razdoblje, međutim, za temu ovog rada nije relevantno.

Bilo da je fijumanski dijalekt svojim temeljnim slojem kontinuant jezika autohtonog romanskog življa s naknadnim naslojem venecijanizama, bilo da je njegova osnovica specifična mješavina talijanskih dijalekata italjskih doseljnika od XIII. stoljeća nadalje s kasnijim postupnim venecijanskim jezičnim naslojem, on je u Rijeci stoljećima supostojao s riječkom čakavštinom Hrvata, bilo potomaka invazora iz VII. stoljeća, bilo imigranata iz neposredne gradske okolice u kasnijim stoljećima.

Preostala su pitanja u ovom radu:

- Kakav je učinak na strukturu i samosvojnost obaju ovih jezika imalo njihovo višestoljetno supostojanje?

- Na kakvu je međusobnu odnosu temeljeno to supostojanje?

- Što je s tim jezicima danas?

U potrazi za odgovorom na prvo pitanje o učinku višestoljetna supostojanja ovih dvaju jezika, podvrgla sam analizi jedan od tekstova iz ostavštine pisane riječkom čakavštinom iz treće četvrtine XIX. stoljeća, i to upravo tekst tendenciozno pretrpan romanizmima, pisan s tezom da je riječkim Hrvatima i s riječkim Hrvatima komunikacija jedva moguća, jer da je njihov jezik prije iskvari talijanski negoli hrvatski. Evo tog teksta¹⁰:

ZAPISNIK sastavljen kod župan. sudbenoga stola na Rieci, 2. svibnja 1867.

(Na obća pitanja):

Žovem se Zaneto Košta, rodil san se na Reke, moj profession je mornar, ukrcan san na trabakulu, ki se nomina Filotto, ki je čera arrival z Trsta, ne znan ni pisat ni lejit, nisan još nikada bil va pržunu niti pod inkvizicion.

(1. Da li znate uzrok vašega današnjega preslušanja?)

- Znam gošpodine, kako mi se para za one neke bagatelice, ke šan sinoć storil sa garzunom odi butige kapelara Mikuletića.

(2. Kažite dakle, kako se tvar imade, tko je dao povod svađi i zašto?)

⁹ Da je grad napučen stanovništvom iz neposredne okolice s desne obale Rječine, svjedoči njegov čakavski jezik, koji je po svojim temeljnim lingvističkim odrednicama pripadao govorima liburnijskog poddijalekta ekavskog dijalekta čakavskog narječja. Temeljne lingvističke odrednice tog čakavskog jezičnog tipa u radu I. Lukežić (lit. 14).

¹⁰ Tekst je objavljen u "Biču", zagrebačkim pravaškim novinama koje su izlazile u Zagrebu 1883-1885. Donosile su i priloge iz različitih dijelova Hrvatske, pisane lokalnim dijalektima. Jezična analiza u ovom radu odnosi se samo na diskurz Zaneta Košte. Riječi koje izgovara sudac Jusić nisu uključene u analizu: ti su dijelovi teksta u prijepisu markirani zagradama. Tekst se bez ikakvih drugih intervencija prezentira prema izvornom obliku, štoviše, i s izvornim pogreškama.

- Pul specijarije odi Katića inkontral me je moj kumpar Menigo Košta, pak me je invital na mericu vina. Ja šan mu rispondil, da sam d'accordo, ako će ju platit; i šli smo va oštariju moje kumpare Mičeline. Tamo smo našli više peršun, med kojimi je bil i garzun odi butige odi kapelara Mikuletića, i zaceli smo diskurit. Va ten diskursu potanecila se je cela societad za nekovu morosu od kumpara Meniga, zac Mikuletića je garzon klepetal, da ju je trapal va jednem kantunu odi Bakarcicevog palaza, ki ju je onde kokolal. Žato se je kumpar Menigo ofendil i zacel je batit po tavulinu i ruvinat mobiju. Kada je kumara Mičelina oševala, da joj je žmuljom šprical komo, mu je rekla: "Puščaje moju mobiju na miru, zac ću ju dat na vaše spendije reparat". A on joj je eminacial, da će joj dat jednu žlepu, i bil bi ju veramente udril, da se ni piu de pressa ritirala. Onput san ja kumaru Mičelinu difendil, a on je skocił al improviso ža manum i kacal mi je jedan matafun va skinu. Onput san ja čapal kantridu i šoleval san ju va vajer, i da me ni moj brat Pierin čapal za ruke, forse bi ga bil ruvinal. Onput je on čapal lancu od bandere, ka je bila u kantunu, pak me je tel zbužat, a oni drugi taneki, ki su bili va naše societadi, su ga čapali i hitili van iz portuna.

Luštrisiko! Vidu da mu niš nis storil, sada sam ga inkontral na škale odi tribunala, pak mu niš ni, samo se godi, da ću poč za njegove čakule va pržun.

Neka me gošpodine ne kladu va pržun, jer će to bit moja ruvina, a moja će famija disperat.

(3. Menigo Košta kaže, da ste ga vi dolsta po glavil stolcem udaril i znatno oziledil.)

- Ca gošpodine, ca me kojonaju, ja to ne intendin, neka se denjaju to mane va reckem zajiku špiegat.

(4. To će reći da ste ga vi kantridon intival po glavi i jako ranil.)

- Ca gošpodine, on je trubentin, šentaj ga Bog, to je bil ondeka moj kumpar Zanetić, ki je to se oševal, on je butiger pol funtane našega kraja, pa ga neka zovu na uficij, pa se budu ocertali, da nisan niš storil; da šan ga kantridon intival po glave, bil bi atrimente kantat, zac bi ga bil ruvinal.

Jusić, v.r.
kot. sudac.

Zaneto Košta v.r.

BlČ br. 4 do 15. prosinca 1883.

Analiza je pokazala:

1) Da su svega tri strukture inkorporirane bez ikakve izmjene (gramatičke a i ortografske prirode) iz talijanskog jezika u ovaj hrvatski - čakavski iskaz: *d'accordo*, *al improviso*, *piu de pressa*; sve su tri strukture frazeološkog tipa;

2) Da su ostale riječi koje su podrijetlom iz romanskih jezika dosegle u ovom hrvatskom iskazu status primljenica, što podrazumijeva potpunu intergraciju tih riječi prije svega u morfološki sustav hrvatskog jezika, odnosno njegova specifična čakavskog riječkog varijeteta: romanskim su osnovicama priključeni sufixi i gramatički morfemi hrvatskog jezika, koji sadrže informacije o gramatičkim kategorijama, svojstveni hrvatskom jeziku u cjelini ili pak njegovim specifičnim varijetetima. Potpuna se adaptacija primljenica očituje u imenica, glagola i priloga.

A) U gramatičkom morfemu koji je pridružen imenicama sa stranom osnovicom sadržana je informacija o rodu, broju i padežu, a nositelji su dijela tih informacija i prijedlozi ispred imenica, ili "kontekst": glagolska rekcija ili kongruencija riječi koje prate imenice.

a) Tako je u imenica s općetalijanskom osnovicom¹¹): zovem se... Košta: im.ž.r. Nsg. (:tal. **costo**); moj profession je: im.m.r. Nsg. (:tal. **professione**); na trabakul : im.m.r. Asg. (:tal. **trabàccolo**); va pržunu: im.m.r. Lsg. (:tal. **prigióne**); pod inkvizicion: im.m.r. Asg. (:tal. **inquisizióne**); za one neke bagatelice: im.ž.r. Apl. (:tal. **bagatèlla**); odi butige: im.ž.r. Gsg. (:tal. **bottéga**); pul speciarije: im.ž.r. Gsg. (:tal. **spezzeria**); kumpar me je inkontral: im.m.r. Nsg., bil je kumpar: Nsg., od kumpara: Gsg. (:tal. **compare**); više peršun: im.ž.r. pl. (:tal. **persóna**); va diskursu: im.m.r. Lsg. (:tal. **discórso**); odi palaca: im.m.r. Gsg. (:tal. **palazzo**); po tavalinu: im.m.r. Lsg. (:tal. **tavolino**); pušćajte moju mobiju: im.ž.r. Asg. (:tal. **mobilia**); šprical joj **komo**: im.s.r. Asg. (:tal. **comò**); ćapal lancu: im.ž.r. Asg. (:tal. **lancia**); od bandere: im.ž.r. Gsg. (:tal. **bandièra**); iz portuna: im.m.r. Gsg. (:tal. **portóne**); luštrisimo! im.m.r. Vsg. (:tal. **illustrissimo**); na škale: im.ž.r. Apl. (:tal. **scala**); odi tribunala: im.m.r. Gsg. (:tal. **tribunale**); moja ruvina: im.ž.r. Nsg. (:tal. **rovina**); moja famija: im.ž.r. Nsg. (:tal. **famiglia**); on je trubentin: im.m.r. Nsg. (:tal. **trombèta**); pol funtane : im.ž.r. Gsg. (:tal. **fontana**); na oficij: im.m.r. Asg. (:tal. **ufficio**);

b) Isto je i u imenica sa specifičnom fijumanskom osnovicom¹²: sa garzunom: im.m.r. Lsg. (:fijum. **garzon**); odi kapelara: im.m.r. Gsg. (:fijum. **capeler**); va oštariju: im.ž.r. Asg. (:fijum. **ostaria**); za morosu: im.ž.r. Asg. (:fijum. **morosa**); moje kumare: im.ž.r. Gsg. kumara je ošervala: Nsg. (:fijum. **comàre**); će joj dat žlepu: im.ž.r. Asg. (:fijum. **slèpa**); kacal mi je matafun: im.m.r. Asg. (:fijum. **metafon**); ćapal kantridu: im.ž.r. Asg., kantridon: Lsg. (:fijum. **cantrida**); va kantunu: im.m.r. Lsg. (:fijum. **cantòn**); za ćakule: im.ž.r. Apl. (:fijum. **ciacola**); va skinu: im.ž.r. Asg. (:fijum. **schenà**); on je butiger: im.m.r. Nsg. (:fijum. **botegher**);

c) i u imenice sa španjolskom osnovicom¹³: potanecila se je cela societad: im.ž.r. Nsg. (:španj. **sociedad**);

d) i u imenice s dalmatskom osnovicom: žmuljom: im.m.r. Lsg. (:dalm. **modiolus**)¹⁴.

B) U gramatičkom morfemu koji je pridružen glagolskim primljenicama s romanskom osnovicom sadržane su informacije o hrvatskim/ćakavskim glagolskim kategorijama oblika, lica i broja, a u glagolskog pridjeva radnog i roda, dok je infinitiv neodređen u pogledu tih kategorija.

a) Tako je u glagola s općetalijanskom osnovicom: ki se nomina: prezent, 3.l.sg. (:tal. **nominare**); arrival: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **arrivare**); lejít, infinitiv (:tal. **lèggere**); inkontral: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **incontrare**); invital: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **invitare**); rišpondil: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **rispóndere**); diskurit: infinitiv (:tal. **discórere**); ofendil: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **offèndere**); batit: infinitiv (:tal. **bàttere**); ruvinat: infinitiv (:tal. **rovinare**); ošervala: gl.pr.r.ž.r.sg. (:tal. **ossèrvare**); difendil: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **difendere**); kacal: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **cacchiàre**); šoleval: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **sollevare**); inkontral: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **incóntrare**); godi: prezent, 3.l.sg. (:tal. **godére**); disperat: infinitiv (:tal. **disperare**); intendin: prezent, 1.l.sg. (:tal. **intèndere**); denjaju: prezent, 3.l.pl. (:tal. **dégnare**); špiegat: infinitiv (:tal. **spiegare**); ocertali: gl.pr.r.m.r.pl. (:tal. **certo**, adj.); kantal: gl.pr.r.m.r.sg. (:tal. **cantare**);

¹¹ Izvomi oblici prema lit. br., 7.

¹² Izvorni oblici prema lit. br. 20.

¹³ Izvomi oblici prema lit. br. 13.

¹⁴ Izvorni oblik prema lit. br. 21.

b) i u glagola sa specifičnom fijumanskom osnovicom: mi se para: prezent, 3.l.sg. (:fijum. **parer**); kokolal: gl.pr.r.m.r.sg. (:fijum. **cocolar**); čapal: gl.pr.r.m.r.sg. (:fijum. **ciapar**); šprical: gl.pr.r.m.r.sg. (:fijum. **sprizar**); ritirala: gl.pr.r.ž.r.sg. (:fijum. **ritirar**); zbužat: infinitiv (:fijum. **sbusar**); kojonaaju: prezent, 3.l.pl. (:fijum. **cojonar**); intival: gl.pr.m.r.sg. (:fijum. **intivar**); čapal: gl.pr.r.m.r.sg. (:fijum. **ciapar**); šentaj: imperativ, 3.l.sg. (:fijum. **sentar se**);

c) i u glagola s latinskom osnovicom: reparat: infinitiv (:alt. **reparare**);

d) i u glagola s osnovicom nejasna podrijetla: emincial: gl.pr.r.m.r.sg.

C) Od romanskih se osnova tvore nove riječi hrvatskim prefiksima i sufiksima: *bagatella* > *bagatel+ic+a*; *certo* > *o+cert+a+t*.

D) Prilozi su, budući da su indeklinabilne riječi, preuzeti kao leksemi bez ikakvih izmjena u dočetu: *veramente* (:tal. *veramente*); *forse* (:tal. *fórse*); *altrimente* (:tal. *altrimente*), ili su petrefakti starih padežnih veza imenica s prijedlozima *vajer=Asg. v+ajer* (:tal. *àere*).

3) U fonološkoj se strukturi primljenica odražava fonološka adaptacija na fonološki sustav hrvatskog jezika/riječke čakavštine onog jezičnog vremena i stanja u kojem je primljenica inkorporirana u taj sustav.

A) Adaptacija stranih vokalnih fonema:

a) Stare primljenice sa zatvorenim romanskim vokalnim fonemom /o/ u osnovici imaju na tome mjestu fonem /u/, koji mu je po zatvorenosti artikulacije bliži od hrvatskog središnjeg /o/: *pržun* (:prigión), *garrzzun* (:garrzón/garrzzon), *peršuna* (:persóna), *diskurs* (:discórso) *kantun* (:cantón/canton), *portun* (*portón*), *diskurit* (:discórere), *metafun* (:metafón/metafon); u svim je tim primjerima na supstituiranom dugom vokalu primljen i dugi akcent na njemu¹⁵.

b) Prema pravilima koja vrijede u pojedinim sustavima hrvatskog jezika, a u vrijeme preuzimanja starijih primljenica vrijedila su i u riječkoj čakavštini, svako se kratko /o/ izvan akcenta zatvara i realizira kao kratko /u/¹⁶, pa je to vidljivo i u primljenica s romanskim osnovicama: *trabakul* (:trabàccolo), *butiga* (:bottéga), *kumpar* (:compare), *butiger* (:bottegaio/boteghèr), *tavulin* (:tavolino), *ruvina* (:rovina), *trubentin* (:trombétta), *funtana* (:fontana), *ruvinat* (:rovinare), *kumara* (:comare), *čakula* (:ciacola).

U novijim se primljenicama ne mijenja /o/ ni pod akcentom ni izvan njega: *inkontrāl* (:incontrare), *godf* (:godere), *kojonājū* (:cojonar), *förse* (:fórse); *inkvizicioñ* (:inquistizióne), *professioñ* (:professione), *morōrsa* (:morosa), *šolēvāt* (*sollevare*), *rišpōndit* (:rispóndere).

c) Zbog artikulacijske je zatvorenosti poneko romansko /e/ u ranijim primljenicama supstituirano zatvorenijim vokalom /i/: *butlga* (:bottéga), *kantrida* (:cat-tedra), *sklna* (:schiena/schena).

¹⁵ U sustavu liburnijske čakavštine kojoj je pripadala i riječka čakavština, te riječi, uzme li se kao kriterij odnos akcenta nominativa singulara i genitiva singulara, imaju ovakav akcent: *Pržūn* - *pržūnā*, *garzūn* - *garzūnā*, *kantūn* - *kantūnā*, *portūn* - *portūnā*, *metafun* - *metafunā*, *diskūrs* - *diskūrsa*, *peršūna* - *peršūne/peršūni*; a glagoli, stavlja li se u odnos akcent infinitiva s akcentom prezenta, ovakav: *diskūrīt* - *diskūrīn*.

¹⁶ Relativno su česti takvi primjeri: *utāc* (<otāc), *urēh* (<orēh), *ugnjišće* (<ognjišće), *ōvdē/ōvdēka* (<ōvdē), *ustāt* (<ostāt) i sl. Da je pojavom doista zahvaćen kratki vokal o izvan akcenta, svjedoči akcent tih primljenica u akcentatskom sustavu riječke čakavštine, odnosno liburnijskog dijalekta kojem je pripadala: svaki je takav u<o u tim primjerima uzvan akcenta i svaki je kratak: *trabakul*, *butlga*, *kumpār*, *butigēr*, *tavulīn*, *ruvinā*, *trubentīn*, *funtāna*, *ruvināt*, *kumāra*, *čakula*.

B) Adaptacije na konsonantski sustav:

a) Romansko palatalno /g/ (u pozicijama ispred e/i, dakle u strukturama **ge**, **gi**) u ranim je primljenicama supstituirano fonemom /ž/: *pržun* (:prigióne), ili s /j/: *lejít* (:lèggere)¹⁷.

b) Riječki je idiom pripadao čakavskim sustavima obilježenim tzv. "cakavizmom" drugoga tipa, u kojima je fonem /č/ posve depalataliziran, odnosno supstituiran fonemom /c/, fonemi /s/ i /š/ kontaminirali su se u palatalizirani fonem /š/, a fonemi /z/ i /ž/ u palatalizirani fonem /ž/¹⁸. Taj sustav nije imao palatalnih šumnih konsonanata, ali je imao tri palatalizirana šumna konsonanta: /č/, /š/, /s/.

U primljenica je adaptacija na taj sustav sasvim transparentna kad je riječ o romanskom palatalnom /c/ (u pozicijama ispred e/i, dakle u strukturama **ce/ci**): ono je supstituirano fonemom /c/: *lanca* (:lancia), *uficij* (:ufficio), *kacat* (:cacciare), *ocertat* (:certo), ili, u primljenica iz fijumanskog idioma, fonemom /ć/: *ćakula* (:ciacola) *ćapat* (:ciapar).

Zbog nepostojanja u tiskarama grafema (ž) i (š), u popularnim je publikacijama, pa i u tekstu koji analiziramo, manje transparentno spajanje romanskog /s/ i /š/ u čakavski palatalizirani fonem /š/: grafija takvih tekstova markira to mjesto ili kao (s) ili kao (š), signalizirajući ipak na taj način gubljenje fonološke distinkcije između fonema /s/ i /š/: *Košta* (:costo), *profession* (:profesióne), *specijerija* (:spezieria), *peršuna* (:persóna), *diskurs* (:discórso) *luštrisimo* (:ilustratissimo), *škale* (:scala), *oštarija* (:ostaria), *morosa* (:amorosa/morosa), *skina* (:schiena/schena), *sociedad* (:societad), *rišpondit* (rispóndere), *diskurit* (:discóre), *ošervat* (:osservare), *šolevat* (:sollevare), *disperat* (:disperare), *špiegat* (:spiegare), *špricat* (:sprizar), *šentat* (:sentar).

Da se romanski /z/ realizira palatalizirano, signalizira i u ovom slučaju neadekvatna i prividno nedosljedna grafija: on se bilježi slovom (z) ili slovom (ž): *garzun* (:garrzzone/garrzzon), *žlepa* (:slepa), *zbužat* (:sbusar).

c) Intervokalne su pozicije u stranim osnovicama neutralizirane konsonantom /j/: *vajer* (:àere), u skladu sa zakonitošću hrvatskog jezika u kojem nije predviđeno neposredno susjedstvo dvaju vokala.

D) Diskurz Zaneta Košte sastoji se od 423 riječi. To je ukupna frekvencija 185 morfoloških riječi, od čega je 100 ili 54,06% hrvatskih (što općehrvatskih, što specifičnih čakavskih, što lokalnih riječkih) a 85 ili 45,44% romanskih.

Ovako visok postotak riječi sa stranom osnovicom u ukupnu broju morfološki samostalnih riječi jednog hrvatskog diskurza može doista biti značajnom potkrepom predujerenju o inferiornosti tog jezika, koji je, eto, zbog toga "na putu definitivna rastakanja" (G. Depoli, lit. 11, str. 276). Takva su uvjerenja danas prevladana i zastarjela, i svojim ideološkim odnosom prema narodima i njihovim jezicima, i s lingvističkog stajališta.

¹⁷ U čakavštini skupine **dj**, **gj** stapanjem (jotovanjem) rezultiraju konsonantom **j**, kao u primjerima *meja*, *anjel*.

¹⁸ Cakavizam je termin za specifičnu čakavsku pojavu depalatalizacije konsonanata /č/, /ž/, /š/. Javlja se u dva tipa. U prvome se tipu cakavizma navedeni palatalni konsonanti izjednačuju s konsonantima /c/, /z/, /s/ (primjerice: *ča*, *čovek*, *počet*, *zač*, *žena*, *sestra*, *maša* > *ca*, *čovek*, *počet*, *zac*, *žena*, *sestra*, *masa*), a u drugome se tipu konsonat /č/ izjednačuje s konsonantom /c/, a konsonanti /ž/, /š/ ali i /z/, /s/ postaju palatalizirani: /ž/, /š/ (*ča*, *čovek*, *počet*, *zač*, *žena*, *sestra*, *maša* > *ca*, *čovek*, *počet*, *zac*, *žena*, *šeštra* *maša*). Prema Strohalovu opisu (lit. 22) govor gradske periferije imao je drugi, a govor gradske jezgre (stari grad, Gomila) prvi tip cakavizma.

Prvo, znatno je drugačije slika gleda li se postotak primljenica i tuđica u ukupnom broju izgovorenih riječi na sintaktičkoj, a ne samo na leksičkoj razini: jer, jezik je zapravo morfologija i sintaksa, dok leksik najslabije obilježava oba lica jezičnog znaka, jezik i govor. Riječki čakavac Zaneto Košta u svojoj obrani izgovora 423 samstalne riječi: različite oblike onih 185 morfoloških riječi. Među te 423 riječi 312 je puta ili 73,75% izgovorio hrvatske, a 114 ili 26,95% riječi romanskog podrijetla.

Drugo, kako je pokazala prethodna analiza, sve su te riječi romanskog podrijetla prošle kroz hrvatski jezični mehanizam i filter: adaptirane su fonološki i morfološki, pa se u fonološkom i morfološkom pogledu ne izdvajaju od autohtonih hrvatskih riječi. One su **hrvatske** riječi bez obzira na njihovo podrijetlo koje onaj tko ih rabi može, ali ne mora poznavati.

Fonološka i morfološka struktura riječke čakavštine pri tolikom broju primljenica nije nimalo izmijenjena: ni jedan nehrvatski fonem i ni jedan nehrvatski oblik nije prodro u taj sustav. Zadržano je i sintaktičko ustrojstvo hrvatskog jezika u svim odrednicama osim u trima, koje se doista mogu pripisati utjecaju romanske sintakse. Prva je unakrsna zamjena oblika akuzativa i lokativa (koji se jasno razlikuju u hrvatskom, ali ne u talijanskom jeziku) u primjeru: "... sam ga inkontral na škale..." umjesto "...sam ga inkontral na škalah...". U ovom je slučaju riječ o adrijatizmu prisutnu ne samo u riječkoj čakavštini, nego i u brojnim govorima duž jadranske obale i dublje u kopnu. Drugo, Košta je u svom iskazu sedam puta u posvojnom značenju upotrijebio strukturu: **prijedlog od/odi + imenička riječ u genitivu (garzun odi butige, specijarija odi Katića, garzun odi butige odi kapelara Mikuletića, morosa od kumpara Meniga, lanca od bandere, škole odi tribunala)**, suprotno pravilu u hrvatskom jeziku koje u posvojnom značenju predviđa ili besprijedložni genitiv imenice ili posvojni pridjev (pa bi po tom navedene konstrukcije imale glasiti: **garrzzun butige, Katićeva/Katića spicijarija, garrzzun Mikuletićeve/Mikuletića butige, morosa kumpara Meniga, lanca bandere, škole tribunala/tribunalske škole**), no u skladu sa sintaksom talijanskog jezika koji za posvojnost predviđa strukturu: **prijedlog di+imenica**, i to kao opću kombinaciju za svako značenje genitiva. Međutim, i ta je kombinacija u Koštinu iskazu fakultativna: on u posvojnom značenju upotrebljava i hrvatske konstrukcije: **butige kapelara Mikuletića, merica vina, oštarija kumare Mičeline, Mikuletića garrzzon, Bakarcicevog palaza, funtane našega kraja**. Treći je primjer odstupanja od pravila hrvatske sintakse prema romanskoj vezivanje uzročne zavisne rečenice prilogom **zac** umjesto pravim veznikom (... **zac Mikuletića je garrzzon klepetal...zac ću ju dat na vaše spendije reparat...zac bi ga bil ruvinal...**), adekvatno talijanskoj konstrukciji zavisne uzročne rečenice s prilogom **perche**¹⁹. Paralelno s takvima Košta upotrebljava i hrvatsku konstrukciju uzročne rečenice: **... jer će to bit moja ruvina...** U svim je dakle slučajevima odstupanja od hrvatske sintakse riječ o interferencijama i fakultativnom izboru, a nikako o prevladavanju romanske sintakse u hrvatskom diskurzu.

¹⁹ Ovakav je sintaktički obrazac pod utjecajem talijanske sintakse preuzet u mnogim sjevernočakavskim sustavima, no obično je slijedio daljnji razvoj u kojem je ponovno uspostavljen hrvatski obrazac koji predviđa poseban veznik za uzročnu zavisnu rečenicu. Razvoj od oblika priloga **zač** (prema talijanskom: **perche**) išao je preko **ač** do **aš** koji je pravi veznik za uzročne rečenice u mnogim sjevernočakavskim sustavima. U sjevernočakavskim su govorima potvrđene sve tri evolutivne faze: **zač, ač, aš**. I ovaj primjer potvrđuje asimilativnu snagu hrvatskog jezičnog mehanizma.

Treće, hrvatski jezik (u ovom slučaju, njegova riječka čakavska varijanta) očitovao je u višestoljetnoj bilingvnoj situaciji izuzetnu vitalnost, čvrstoću i otpornost: bio je kadar primiti, adaptirati i u svoj jezični mehanizam posve inkorporirati zapanjujuće velik broj riječi s izvorno stranim osnovama, a pri tome zadržati neizmijenjenom svoju specifičnu hrvatsku fonologiju, te, uz pokoju alternaciju koja proizlazi iz jezičnih interferencija, svoju specifičnu morfologiju i sintaksu, a svoj temeljni hrvatski i specifični čakavski leksik proširiti i obogatiti znatnim brojem novijih riječi stranog podrijetla, no u tolikoj mjeri fonološki i morfološki kroatiziranih i čakaviziranih da za njihovo razumijevanje i upotrebu nije nužno poznavanje njihovih izvornih oblika u jeziku iz kojega su potekle. Štoviše, te su ga primljenice stabilizirale i učvršćivale kao komunikacijski idiom u specifičnu kulturološkom i jezičnom okružju.

Kako je, pak, u višestoljetnom supostojanju s riječkom čakavštinom uspijevao odoljeti kao zaseban komunikacijski idiom fijumanski dijalekt talijanskog jezika?

Oslanjajući se na postojeće gramatičke opise tog jezika²⁰, smatram značajnim ove činjenice:

1) Uzajamnost je tih dvaju genetski i strukturalno različitih jezika olakšao stanovit broj jezičnih značajki koje su obama tim jezicima zajedničke. Primjerice, na fonološkom planu:

a) i hrvatski jezik u svojoj riječkoj čakavskoj varijanti, i talijanski jezik u svojoj fijumanskoj varijanti imaju vokalizam istog broja i fonetskih kvaliteta;

b) ni hrvatski jezik u cjelini, ni venecijanski dijalekti kojima pripada fijumansko narječje nemaju u svojoj konsonantskoj distribuciji geminiranih konsonanata.

Na morfološkom im je planu obama već u polazištu zajedničko:

c) Gramatički morfem plurala imeničkih riječi muškog roda /-i/ (hrvatski: prsti, kolci; talijanski: i dolori, i tavoli);

d) Gramatički je morfem singulara imeničkih riječi ženskog roda /-a/ (žena, sestra: la signora, la scarpa) a plurala /-e/ (žene, sestre: le signore, le scarpe);

e) Oba jezična sustava imaju isti oblik zamjenice **ki** u istome značenju²¹.

2) Obama su jezicima svojstvene stanovite jezične tendencije koje su mogle rezultirati prilagodbama i približavanjima u čitavim gramatičkim kategorijama:

a) Obama je jezicima svojstvena nesustavna afereza (riječki čakavski: **hotěti** >**otet** >**tet**; fijumanski: **amorosa** >**morosa**)²²;

b) Obama je jezicima svojstvena tendencija apokopiranja finalnih vokala u riječi: u obama je jezicima ta pojava sustavno zahvatila istu morfološku kategoriju, infinitiv (**mislići**, **platiti** >**mislić**, **platit**; **parlare**, **aspettare** >**parlar**, **spetar**), pa ta činjenica proširuje popis jezičnih ujednačenosti.

²⁰ Lit. br. 2, 4, 8, 11, 20.

²¹ Zamjenica **ki** ima u sjevernočakavskim sustavima autohton razvoj od praslavenskog **kš+i** >**kyi** (zbog fakultativnog duljenja) >**kil** >**ki**, a uz taj oblik (koji vrijedi za singular i plural muškog roda) postoje i oblici **ka**, **ko**, **ke**, s isto tako autohtonim razvojem. Podudarnost je, dakle, između talijanskog i sjevernočakavskog oblika iste zamjenice posve slučajna.

²² Afereza je u slavenskim jezicima rezultat praslavenskog "zakona otvorenih slogova" po kojem je svaka riječ obavezno završavala vokalom. Da u govornom slijedu ne bi dolazilo do hijata, različitim se načinima priječilo moguće počinjanje riječi vokalom. Jedan je od takvih načina i afereza. Taj je zakon u hrvatskom jeziku pokoleban u vrijeme gubljenja poluglasa u jeziku, a definitivno je prestao djelovati vjerojatno koncem 14. stoljeća, no tragovi su mu više ili manje vidljivi i kasnije.

U fijumanskom je broj apokopiranih imenica u singularu muškoga roda znatan, iako pojava nije sustavno zahvatila čitavu tu gramatičku kategoriju (**vapore, vino, vitello, garzone** > **vapor, vin, vitel, garzon**), pa imenice muškog roda zahvaćene tom pojavom imaju reduciran gramatički morfem, kao i ista ta kategorija u hrvatskom jeziku (**stol, prst**).

3) Fijumanski je idiom prilagodio svoj fonološki sustav riječkoj čakavštini, preuzimajući iz nje ove jezične činjenice;

a) Depalatalizaciju talijanskog alofona [č] fonema /k/²³ prema riječkoj čakavštini koja u svom konsonantskom inventaru nije imala taj palatal ni u statusu fonema ni alofona²⁴. U riječima s tom pozicijskom varijantom taj je glas zamijenjen ili fonemom /c/²⁵: **ciabatta, cedere, centro, cercare** > **zavata, zèder, zento, zercar**, ili hrvatskim palataliziranim fonemom /č/, sudeći prema opisu²⁶, tipične čakavske fonetske artikulacije u specifičnim leksičkim fijumanizmima: **ciò, ciacola, ciacolar, ciacolon, ciapar**, ili u riječima primljenim iz riječke čakavštine: **cosseric', ili u hibridima poput riječi: lebić, bokunić**.

b) Sibilanti /s/ i /z/ realizirali su se palatalizirano, kao i u riječkoj čakavštini, kao fonemi /š/ i /ž/. Zbog nepostojanja adekvatnog grafijskog znaka u tiskarama, tekstovi, rječnici i opisi fijumanskog idioma to stanje bilježe nesustavno²⁷ **pus'ciar, cosseric', gulas; xe, žiliza, slepa**.

c) Fonem /j/ je u fijumanskom idiomu, kao i u riječkoj čakavštini supstituiran fonemom /j/: **coglionare, mobilia** > **cojonar, mobija**.

d) U **Dizionario del Dialetto Fiumano** ima riječi tvorenih od nehrvatskih osnova s hrvatskim tvorbenim morfemima: **-ić (batic', bokunic', bonkùlovic', lebic', palc', potic')**, **-ica (bùbize, bùtoriza, càseriza, càpiza, càpoviza, còchiza, lándize, potiza, sèmiza, semliza), -nica (strucàlniza), -ac (cortelaz, trubaz), -ača > -aca (saponaza), -inka (soldatinca), -ja (sporcuja), -ka (zvanzica)**, te primjeri s hrvatskim prefiksima i tvorbenim morfemima: **postrigat, sluftat**. Tih 26 primjera od ukupno 3018 riječi u tom rječniku čini 0,87% fijumanskih riječi.

U istome su Rječniku i primjeri tvoreni od hrvatskih ili pohrvaćenih osnova s talijanskim sufiksima i oblikotvornim morfemima: **britola, babàr, babaria, babezi, basgaibàr, crepàr, crepi, grabàgna, grabagnàr, lassar**, (osnova je **lag- > laž- > laz-**), **pimpia, pimpiarse** (osnova: **pip- > pimp-**), **pisdrul** (osnova: **pizd-**), **plozcar** (osnova: **plosk-/plusk-**), **pus'ciar** (osnova: **pusk-/pušć-**), **ropotìa, segazo** (osnova: **žeg- > zeg-**), **scagazarse** (osnova: **kak-**), **siscabatòc** (osnova: **šiš- > sis-**), **svicar** (osnova: **švik- > svik-**), **socolisti, tovare, tulzo** (osnova: **tulc-**), **zobane** (osnova: **čoban- > coban-**), **zuvar** (osnova: **čuv- > cuv-**). Tih 25 riječi čini 0,8% od ukupnog broja.

Konačno, u fijumanski je leksik iz hrvatskog jezika/riječke čakavštine izravno preuzet stanovit broj hrvatskih ili pohrvaćenih leksema bez izmjene.

²³ U talijanskom jeziku glas [č] ima status alofona, pozicijske varijante fonema /k/ (u talijanskoj grafiji: /c/) ispred vokala /i/ ili /e/, dakle u sljedovima **ci, ce**.

²⁴ V. bilješku 18.

²⁵ V. bilješku 18.

²⁶ Opisuje se (lit. 11, a i drugi) kao hrvatski [č] ili mađarski glas koji mađarska grafija bilježi digramom (ty). U Samanijevu **Dizionariu** (lit. 20) ponekad se bilježi znakom (c').

²⁷ Primjeri su iz lit. 20.

U spomenutom su **Dizionariu** takve ove riječi: **àide** (ajde<hajde), **aimemene** (spojenica od uzvika i čakavskog fijumanskog dativa osobne zamjenice ja), **baba**, **blitva**, **bome** (bogme>bome), **brosquar** (broskvar), **bunda**, **busdo** (buzdo), **Cantrida** (Kantrida), **cassiza** (kašica/kasica), **chibla** (kibla), **chita** (kita), **cioro** (čoro), **clapa** (klapa), **clempavo** (klem-pavo), **cles'cie** (klešće/klesće), **clobasse** (klobase), **cluca** (kluka), **cobila** (kobila), **colàz** (kolac), **conòba** (konoba), **coprivici** (koprivici), **cosseric** (koserić), **Cragnaz** (Kranjac), **crepalina** (krepalina), **crepetàlniza** (krepetalnica/klepetalnica), **crizici** (križići/križići), **cròmpalo** (krompalo=hromavac), **cucuruz** (kukuruz), **cuja** (kuja), **cuma** (kuma), **Dolaz** (Dolac), **dolina**, **domace** (domaće vino), **drape**, **dregnula** (drenjula), **flozca** (floska=pljuska), **Glavoz** (Glavoč/glavoc), **Gomila**, **gràbeni**, **gromaza** (gromača/gromaca), **grubiàn** (grubijan), **gulas** (gulaš/gulas), **gus'ceriza** (gušćerica/gusćerica), **jes** (jež/jez), **joil** (joj!), **lajaviza** (lajavica), **lasiva** (laživa/laziva), **licof** (likof), **locva** (lokva), **lonàz** (lonac), **loncic'** (lončić/lončić), **lopata**, **lucovic'** (luković), **màhaz** (mahac=mah+deminutivni sufiks -ac), **màlizaz** (maličac/malicac =mališan), **masurana** (mažurana/mazurana), **mazmèc** (mazmec=mezimac), **merlin**, **merzina** (mercina), **mihùr**, **missic'** (mišić/misić), **Mlaca** (Mlaka), **mlekariza** (mlekarica), **morà**, **motoviliza** (motovilica=matovilac), **mùci** (muči/muci), **muciza** (mučica/mucica), **murvize** (murvice), **musina** (mušina/musina), **musizza** (mušica/musica), **muziza** (mučica/mucica), **naranza** (naranča/naranca), **nate** (=na til), **neboisega** (ne boj se ga), **nevoja** (nevolja/nevoja), **niscoristi** (niškoristi/niskoristi=nevaljalac, nitkov), **ocolize** (okolice), **opanza** (opanca), **opuca** (opuka=opeka), **oresgnaza** (orešnjača/oresnjaca=orehnjača), **osto** (octo>osto), **palacinca** (palačinak/palacinka), **palentàr** (=drvena miješalica za palentu), **paprica** (paprika), **paucina** (paučina/paucina), **pazca** (packa/paska), **pec'** (peć), **pecovica** (pekovica=pekova/pekareva žena), **pelin**, **pentalo** (=mucavac), **petiza** (petica), **piandura** (pijandura), **plaviza** (pijavica), **piciurca** (pičurka/picurka=pečurka), **pisda** (pizda), **ploza** (ploča/ploca), **plozca** (ploska=pljuska), **pognava** (ponjava), **pomle** (pomije), **popelgnac** (popelnjak=pepelnjak, lužnata voda), **potiòch** (potloh=na tlu), **potòc** (potok), **propela**, **pus'cia** (pušća/pusća=vrst ribarske mreže), **puž** (puž/puž/puz), **racoviza** (rakovica), **sagaz** (žagac/zagac=pila), **scariza** (škarica/skarica=uholaža), **s'cetine** (šćetine/šćetine=čekinje), **schèrbalo** (ščerbalo/screbalo=krezubac), **s'ciurac** (šćurak/sćurak), **scorgne** (škronje/skornje=cipeletine), **scoropic'** (skoropić/skorupić), **scrabiza** (škrabica/skrabica), **sdela** (zdela), **siba** (šiba/siba), **siscalo** (šiškalo/siskalo=ošišanac), **slatnamara** (zlatna mara, kukac), **slepìc** (slepić=sljepić, gmaz), **smerdjuha** (smerdeljuha/smerdejuha=vrsta trave), **suma** (šuma/suma), **svic** (švik/svik=zvižduk), **svorniza** (zornica), **togna** (tonja/tunja), **tonina** (tunina), **tràina** (trajna=ondulacija), **trubaz** (trubac=njuška), **tunina**, **urochi** (uroki), **uscoci** (uskoki), **usma**, **žaba**, **žalevalnic** (zalevalnik), **žarostano** (zaroštano/zarostano=zaprženo zaprškomo), **žiliza** (žilica), **žimbujana** (=ljljačka), **zista** (čista/cista), **žiza** (žica), **zuvar** (čuvar/cuvar), **zu-zu-breme**, **zvirchi** (cvirki=čvarci).

Tih 117 riječi u ukupnih 3018 fijumanskih leksema **Dizionaria** čini 3,9%, a dodaju li se tom postotku i riječi romanskih osnova s hrvatskim sufiksima i riječi hrvatskih osnova s romanskim sufiksima, izlazi da je udio hrvatskog elementa u fijumanskom **Dizionariu** 5,6%.

Moguće je iz svega analiziranog zaključiti da je višestoljetno supostojanje dvaju genetski i strukturalno različitih riječkih pučkih jezika rezultiralo specifičnim za svaki od tih jezika modelom prilagodbe na uzajamnost i na opstanak. Čakavština je očitovala model koji je omogućavao apsorbiranje golemo romanskog leksičkog fonda uz istodobno zadržavanje gotovo netaknute vlastite gramatičke strukture na temeljenim jezičnim razinama. Fijumanski je idiom istodobno primao znatno manji

broj slavenskih leksema, ali mu je gramatička struktura očitovala znatnu fleksibilnost fonološkog i morfološkog plana u odnosu na utjecaj riječke čakavštine, no ne u mjeri koja bi ugrozila njegovu jezičnu samosvojnost. G. Depoli to svojstvo fijumanskog idioma naziva nestabilnošću, a S. Samani, nešto blaže, rastegljivošću. Bilo kako bilo, tom je značajkom neutralizirano rastvaranje fijumanskog idioma u hrvatskom riječkom idiomu, na isti način na koji je neprobojnost gramatičke strukture riječke čakavštine sačuvala taj idiom pred bujicom romanizama. Supostojanje se tih dvaju pučkih jezika, kao izraza dvaju kulturalnih obrazaca osuđenih na diobu istoga geoprostora, temeljilo na uzajamnosti uz primanje od drugog i istodobno čuvanje svoje i tuđe posebnosti. Podsjeća taj odnos na suptilan, ali pouzdan zagrijač suputnika na istome dramatičnom putu kroz vrijeme.

Današnja Rijeka nema jedinstvena mjesnog idioma: ni jedan od dvaju njegovih starih autohtonih jezika nije komunikacijski idiom današnjega riječkog pučanstva.

Naime, riječka je čakavština odavno mrtva, usmrćena još u razdoblju između dvaju svjetskih ratova nasilnim ideološkim pritiskom uz favoriziranje visokog talijanskog kulturnog i književnojezičnog modela u Rijeci, gradu tada pripojenu Italiji. Tom čakavštinom danas više nitko ne govori, izbrisano je i sjećanje na nju u stanovnika rođenih neposredno pred drugi svjetski rat i nakon njega²⁸. Ostao je od nje jedan opis njezine gramatičke strukture iz zadnjeg desetljeća prošlog stoljeća²⁹, i nešto pisane baštine: jedna nabožna knjižica s konca 17. stoljeća³⁰, jedna zbirka pučkih pripovjedaka prikupljenih u zadnjim desetljećima 19. stoljeća³¹ i korpus tekstova od kojih je jedan poznat i u rukopisu³² a ostali su tiskani pretežno po novinama koncem 19. i početkom 20. stoljeća³³.

Postupna agonija fijumanskog dijalekta traje i danas, a otpočeta je zadnjih desetljeća 19. stoljeća istim onim ideološkim i kulturnim pritiskom visokog talijanskog modela koji je kulminirao između dvaju svjetskih ratova a koji je izbrisao i riječku čakavštinu. Tada je, koncem 19. stoljeća, pod diktatom ideologije i politike otpočela djelovati militantna razgradnja prirodne osnovice na kojoj su počivali izbalansirani suodnosi, uspostavljena ravnoteža i miran život grada i njegova puka. Smrt se riječke čakavštine podudarila s gubitkom posebnosti i njezina suputnika, fijumanskog idioma, također istiskivanog i gušenog prestižnim forsiranim visokim talijanskim kulturalnim i književnojezičnim modelom. Odlučujući je udarac fijumanskom dijalektu stigao nakon drugog svjetskog rata posvemašnjom promjenom ideološkog i političkog modela. Slijedio je egzodus većine kojoj je fijumanski bio materinski jezik, i marginalizacija njegovih zadnjih govornika koji su ostali u gradu u perifernim jezičnim enklavama okruženim novim slavenskim jezičnim idiomima i

²⁸ U svom sam je životu čula samo u dva navrata: u prvom mi je slučaju jedna sada već pokojna Riječanka rođena početkom stoljeća pripovijedala kako je govorila njezina baka Riječanka, a to se posvema poklapalo sa Strohalovim opisom riječke čakavštine (lit. 22). Sama više nije govorila tim tipom čakavštine. Drugi i posljednji put čula sam tu riječku čakavštinu prije nekoliko godina u košmarom bunčanju jedne samrtnice u staračkom domu u Voloskom.

²⁹ Lit. br. 22.

³⁰ *Brašno duhovno* Nikole Hermona, tiskano u Ljubljani 1693.

³¹ Lit. br. 23.

³² Lit. br. 15.

³³ Lit. br. 17.

modelima lišenim susjedskog obzira i trpeljivosti svojstvene govornicima starog riječkog čakavskog idioma.

Još fijumanski dijalekt životari, više u sjećanju na svoju staru izrazitost, posebnost i autohtonost, a u govornoj praksi svojih posljednjih govornika atrofira i dotrajava.

I od njega je, kao i od riječke čakavštine, ostalo nešto jezičnog opisa³⁴, nešto leksikološke građe³⁵ i skroman korpus tekstova³⁶.

Potrebno je, kao *homage* tim jezicima i obrascu njihova supostojanja reći: ta se dva jezika nisu međusobno uništila.

Literatura

1. Gino, Antoni, (pseud. Cavalier del Garbo), **Soneti fiumani**, P. Battara ed. Fiume 1908.
2. Batò, Maria, **A fiumei nyelvjárás**, Budapest 1933.
3. Benussi, B., **Tharstica**, "Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia patria", vol. XXXII, Fiume 1912, pag. 149-188.
4. Berghoffer, Giuseppe, **Il dialetto fiumano**, Saggio grammaticale, E. Mohovich ed., Fiume 1894.
5. Bianchi, Edoardo, **Poesie patriottiche fiumane** (pubblicate nei quotidiani, delle alcune musicate)
6. "Bič", Zagreb, 15. prosinca 1883.
7. Deanović, M. - Jernej J., **Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik**, IP "Školska knjiga", Zagreb 1990.
8. Depoli, Attilio, **Il dialetto fiumano**, "Buletino della deputazione fiumana di storia patria", vol. III, Fiume 1913, pag. 258-315.
9. Depoli, Guido, **I punti oscuri della storia di Tarsatica e dell' origine di Fiume alla luce delle scoperte archeologiche**, "Fiume", vol. III, Fiume 1925, pag. 19-51.
10. Depoli, Guido, **La provincia del Carnaro**, Saggio geografico, Editrice la Società di studi fiumani, Fiume 1928.
11. Depoli, Guido, **O fijumanskom dijalektu** (preveo Stanislav Gilić), Dometi 5-6, Rijeka 1988, str. 273-280.
12. Dr. Jernej, Josip, **Konverzacijska talijanska gramatika**, Školska knjiga, Zagreb 1990.
13. Klaić, Bratoljub, **Rječnik stranih riječi**, Nakladni zavod MH, Zagreb 1990.
14. Lukežić, Iva, **Čakavština u pjesmama Drage Gervaisa**, Dometi 7/8/9, Rijeka 1987, str. 587-599.
15. Lukežić, Iva, **"Ca se je zgodilo..."**, Dometi 4, Rijeka 1986, str. 13-23.
16. Lukežić, Iva, **Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog 'Razgovora' prema jeziku Kurelčeve tiskane varijante istog teksta**, Dometi 5-6, Rijeka 1988, str. 211-222.
17. Lukežić, Iva, **Čakavski tekstovi riječke provenijencije tiskani u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća**, Dometi 6, Rijeka 1989, str. 469-477.
18. Margetić, Lujo, **Rijeka, Vinodol, Istra (Studije)**, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.

³⁴ Lit. br. 2, 4, 8, 10, 11, 20.

³⁵ Lit. br. 20, 25.

³⁶ Lit. br. 1, 5, 24.

19. **Povijest Rijeke**, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988.
20. Samani, Salvatore, **Dizionario del Dialetto Fiumano**, Venezia 1980.
21. Skok, Petar, **Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1974.
22. Strohal, Rudolf, **Osobine današnjeg riječkog narječja**, Rad JAZU 124, Zagreb 1895, str. 103-188.
23. Strohal, Rudolf, **Narodne pripovijetke iz Rijeke**, Karlovac 1903.
24. Schittar, Mario (pseud. Zuane de la Marsecia), **El trionfo de S. Miciel** (1885)
25. Valich, Mario, **Racolta di locuzioni, vocaboli e voci del vernacolo fiumano**, Comprende una selezione di circa 1.200 tra vocaboli caratteristici e frasi originali del dialettato Fiumano. Il presente lavoro è stato elaborato e portato a termine durante il periodo dal marzo 1973. al marzo 1975.

ZUSAMMENFASSUNG

Iva Lukežić

Über zwei Volkssprachen in Rijeka

In diesem Beitrag werden Sprachmechanismen betrachtet, die zwei Volkssprachen in Rijeka in ihrer jahrhundertelangen Koexistenz in gleichem Raum entwickelten, u.z. das kroatische Čakavische und das italienischer Sprache gehörende fiumanische Idiom. Das Čakavische von Rijeka wurde durch Festigkeit und Undurchlässigkeit der grammatischen Struktur, sowohl durch große lexische Propulsion gekennzeichnet, während das Fiumanische Elastizität und grammatische Anpassungsfähigkeit, aber ohne beträchtliche Wortlehnung zeigte. Diese Mechanismen ermöglichten das Vorhandensein beider Sprachen in gleicher Stadt und gleichzeitig das Ausschließen Ihrer gegenseitigen Vernichtung. Der Beitrag problematisiert die Verschwindungsgründe dieser Volkssprachen.